

УДК 343.9

О. М. Олійник, здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ НЕЗАКОННО ВИКОРИСТОВУЮТЬ БЮДЖЕТНІ КОШТИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

На підставі результатів емпіричного дослідження здійснено спробу аналізу соціально-демографічних, кримінально-правових, морально-психологічних ознак осіб, які незаконно використовують бюджетні кошти у Збройних Силах України.

Ключові слова: *незаконне використання бюджетних коштів, особа злочинця, Збройні Сили України.*

Незаконне використання бюджетних коштів на даний час представляє негативне явище соціальної дійсності, яке поширене у багатьох галузях. Останні не доотримують із Державного бюджету України мільярди гривень через їх розкрадання. Особливої актуальності незаконне використання бюджетних коштів набуває у військовій сфері. Розкрадання державних фінансів, що виділяються Міністерству оборони України (далі – МО), в умовах проведення антитерористичної операції (далі – АТО) у Донецькій та Луганській областях посилюють загрозу національній безпеці й унітарності нашої країни, збільшують втрати особового складу Збройних Сил України (далі – ЗС), ускладнюють їх модернізацію та реформування. Поширеність даного явища фактично сприяє порушенню конституційних прав усіх громадян України, оскільки держава не у змозі належним чином профінансувати ті чи інші напрями зовнішньої та внутрішньої політики.

За даними військової прокуратури, протягом 2010–2014 рр. кількість злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів у ЗС, збільшилась майже у 2,5 разу: з 31 до 72 відповідно. Однак, за оцінками експертів міжнародної організації Transparency International, а також експертів з НАТО, у середньому

30% оборонного бюджету розкрадається корумпованими чиновниками¹.

Різні аспекти запобігання незаконному використанню державних фінансів розробляли такі вчені, як: О. З. Гладун, Н. О. Гуторова, З. Б. Живко, П. І. Зінов, А. О. Йосипів, В. В. Кулаков, В. В. Лень, С. І. Марко, С. С. Мірошніченко, Ю. С. Назар, В. М. Руфанова, Р. Л. Степанюк, О. О. Титаренко, О. В. Тихонова та ін.

При цьому науковці не піддавали кримінологічному дослідженню незаконне використання бюджетних коштів у ЗС України.

Метою наукової статті є виділення криміногенних рис соціально-демографічного, кримінально-правового та морально-психологічного спрямування військовослужбовців, які незаконно використовують бюджетні кошти у ЗС.

Важливість дослідження криміногенних рис осіб, які вчиняють незаконне використання бюджетних коштів у ЗС, обумовлюється тим, що врахування їх різних особливостей дозволить розробити типовий кримінологічний образ такого злочинця. Означене є передумовою досягнення кінцевої мети у вигляді вдосконалення діяльності із запобігання проявам явища незаконного використання бюджетних коштів у воєнній сфері.

Соціально-демографічні ознаки. На думку В. В. Лунєєва, останні не дають повного уявлення про особу злочинця, а лише описують її із зовнішнього боку². Але при цьому без їх характеристики неможливо надати більш-менш вичерпний опис типового портрета злочинців-військовослужбовців.

За статтю серед осіб, які вчинили вказані бюджетні злочини, співвідношення чоловіків до жінок становить 72% проти 28%. Це обумовлюється специфікою ЗС, де на посадах командирів структурних підрозділів і начальників служб забезпечення військових формувань, пов'язаних із виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, працюють здебільшого чоловіки.

¹ 30 відсотків коштів на озброєння зникають у кишнях корупціонерів – Адріан Кендрі, експерт з особливих питань НАТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ksf.openukraine.org/ua/news/770-30-vidsotkiv-koshtiv-na-ozbrojennja-znykajut>. – Заголовок з екрана.

² Лунєєв В. В. Курс мировой и российской криминологии. Особенная часть : учебник : в 2 т. Т. 2 / В. В. Лунєєв. – М. : Юрайт, 2013. – С. 839.

За віком переважають соціально зрілі злочинці. Результати емпіричного дослідження показали, що у структурі засуджених 53,3% становлять особи віком 30–50 років (із них 30–39 років – 32,2%, 40–50 років – 21,1%). Питома вага 50–65-річних злочинців складає 29,1%. На інші вікові групи припадає 17,6% (із них 18–25 років – 0,8%, 25–30 років – 14,7%, понад 65 років – 2,1%).

Освітній рівень злочинців також є достатньо високим. За даними емпіричного дослідження, переважна більшість засуджених осіб (61,2%), які незаконно використали бюджетні кошти, мали повну та базову вищу освіту. Незначна частка винних (21,1%) мали професійно-технічну освіту. Високий освітньо-кваліфікаційний рівень злочинців – військових командирів і начальників обумовлюється відповідними кадровими вимогами до працівників Департаменту фінансів МО України як головного розпорядника бюджетних коштів ЗС України, а також розпорядників нижчого рівня, командирів структурних підрозділів і начальників служб забезпечення військових формувань.

Вивчення займаної посади і трудового стажу засвідчило, що в основному це розпорядники бюджетних коштів третього ступеня, а також одержувачі цих коштів. Серед розпорядників другого ступеня фігурують службові особи територіальних квартирно-експлуатаційних управлінь, керівники відділів фінансового забезпечення обласних військових комісаріатів. У поодиноких випадках – це начальники та службові особи фінансово-економічних відділів армійських корпусів. Серед розпорядників третього ступеня широко представлені командири військових частин, військові комісари районних військових комісаріатів, начальники наукових центрів. Поряд з цим злочинці займали посади, пов'язані із розпорядженням бюджетними коштами. До них належать командири підрозділів і начальники служб військових формувань. Стаж роботи на посаді, пов'язаній із виконанням організаційно-розпорядчих й адміністративно-господарських обов'язків, становить від 5 до 10 років¹.

Дослідження військового звання засуджених за злочини, пов'язані із незаконним використанням бюджетних коштів, показало наступний розподіл. Серед військових командирів і начальників – генералів 1,9%, полковників – 9,3%, підполковників – 25,9%, ма-

¹ Нечитайло В. А. Характеристика осіб, які вчиняють нецільове використання бюджетних коштів / В. А. Нечитайло // Наук. вісн. НАВС. – 2014. – № 1. – С. 64–74.

йорів – 35,2%, капітанів – 27,8%. До кримінальної відповідальності в основному притягуються військовослужбовці старшого офіцерського складу (70,4%). І це цілком закономірно, оскільки у своїй масі особи старшого офіцерського складу постійно або тимчасово займають посади командирів підрозділів і начальників служб забезпечення, пов'язані із розпорядженням бюджетними коштами.

Досліджуючи показник військового звання, В. В. Лунєєв встановив статистичну закономірність: чим вище службове становище, рівень освіти, вік, грошове забезпечення, трудовий стаж, тим більше фіксується зміщення від насильницької мотивації до корисливої¹. Розвиваючи цю ідею, можна стверджувати, що чим вище військове звання, займана посада у керівній ланці ЗС, ширші владні повноваження, вищий рівень корупційних зв'язків, тим більше можливостей незаконно використовувати бюджетні кошти на постійній основі, збагачуватися за злочинними схемами у складі злочинних груп, у тому числі організованих, при цьому тривалий час уникати кримінальної відповідальності.

Кримінально-правові показники охоплюють дослідження злочинної поведінки за формою вини, показниками групового чи одноособового вчинення злочинів, мотивом і ціллю, його тяжкістю, видом і розміром призначеного покарання.

Форма вини як кримінально-правова ознака структуризації особи злочинця вказує на його суспільну небезпечність. Злочини, пов'язані із незаконним використанням бюджетних коштів, як правило, характеризуються умисною формою вини². При цьому службова особа розпорядника або одержувача державних фінансів у воєнній сфері усвідомлює суспільну небезпечність злочину, який вчиняється, та бажає незаконно використати бюджетні кошти.

Мотиви і цілі злочинців, які вчиняють аналізовану категорію злочинів, можуть бути різними і залежать від інтересів, що лежать в їх основі. Найчастіше розпорядники й одержувачі бюджетних коштів у ЗС керуються корисливими мотивами і переслідують мету неза-

¹ Лунєєв В. В. Курс мировой и российской криминологии. Особенная часть : учебник : в 2 т. Т. 2 / В. В. Лунєєв. – М. : Юрайт, 2013. – С. 838.

² Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 2 : Особлива частина / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова та ін. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – С. 302.

конного збагачення, так чи інакше пов'язаного із використанням службового становища і владно-розпорядчих повноважень всупереч інтересам служби. Значно рідше розпорядники й одержувачі бюджетних коштів у ЗС керуються іншою особистою зацікавленістю, зокрема забезпечення кар'єрного росту, засвідчення особистої відданості вищестоящому начальству, проведення незаконних банківсько-господарських операцій. В окремих випадках йдеться про мотиви, пов'язані із недбалим ставленням до виконання службових обов'язків, наприклад небажання належного оформлення використаних державних фінансів відповідно до чинного бюджетного законодавства.

Вивчення питання щодо форми злочинної поведінки показало, що 67,2% злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів, вчиняється у групах за попередньою змовою, рідше організованими групами (6,1%), решта – одноособово. Помітне переважання груп за попередньою змовою пояснюється тим, що у своїй масі такі злочини вчиняються розпорядниками третього ступеня, що займають керівні посади у військових частинах, на військових підприємствах тощо. Відсутність кримінальних проваджень щодо вчинення бюджетних злочинів учасниками організованих злочинних груп свідчить про вміле документальне приховування розпорядниками другого і першого ступеня своєї злочинної діяльності, проблеми із виявленням даних злочинів, а також процесуальні складнощі розслідування цієї категорії злочинів та доведення вини вищих офіцерських чинів.

Вивчення стадій, на яких була припинена злочинна діяльність, показало, що майже в усіх випадках мав місце закінчений злочин. У ЗС України понад 3/5 порушень бюджетного законодавства на сотні мільйонів гривень встановлюється на підставі результатів перевірок господарської діяльності з боку контрольно-ревізійних органів. Решта фінансових зловживань виявляється аудиторами та ревізорами Департаменту внутрішнього аудиту та фінансового контролю МО України.

Надати характеристику таким кримінально-правовим ознакам особи злочинця, як судимість та вид і розмір призначеного покарання, можна за допомогою аналізу статистики ДСА України про судову практику із розгляду кримінальних проваджень, що містять

ознаки незаконного використання бюджетних коштів. Так, протягом 2010–2014 рр. в Україні за статтями 191, 210, 364, 366, 367, 368, 368² КК України усього було засуджено 143 військовослужбовці¹. Протягом 2010–2014 рр. у відношенні майже половини (46,1%) військових за вчинення службових злочинів бюджетної спрямованості та 21% – за вчинення злочинів, передбачених ст. 191 КК України, кримінальні провадження закривались за різними підставами. Вагома частка засуджених (40,2%) за вказаною категорією злочинів була звільнена від відбування покарання: з випробуванням – 31,5%, унаслідок амністії – 9,4%. При призначенні покарання кожному дванадцятому злочинцю (8,1%) застосовувалася ст. 69 КК України.

До реального покарання у виді позбавлення волі за вчинення даних злочинів засуджено 38,5% осіб від загальної кількості осіб, вироки (постанови) щодо яких набрали законної сили. Кожному п'ятому засудженому (19,4%) судами призначалось основне покарання у виді штрафу. Структура додаткових покарань за вчинення подібних злочинів виглядає так: позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – 36,8%, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину – 3,9%, конфіскація майна – 2,6%².

Морально-психологічні показники передбачають вивчення деформацій свідомості і психіки злочинця, зокрема потреб та інтересів, соціальних, культурних, моральних, правових норм, способу мислення і стереотипів поведінки. Морально-психологічні ознаки спрямовують науковий пошук на пізнання логіки мислення, мотивації та поведінкових установок злочинців – військових командирів і начальників.

Виходячи із провідної корисливої мотивації злочинців, які незаконно використали бюджетні кошти у ЗС України, є підстави стверджувати, що їх морально-психологічна характеристика в цілому буде відповідати характеристиці корисливого злочинця-розкрадача і хабарника. Тому при вивченні морально-психологічних властивостей злочинців-військовослужбовців доцільно використа-

¹ Судова статистика Державної судової адміністрації України про засуджених осіб у 2010–2014 рр. (Форма 7) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/. – Заголовок з екрана.

² Судова статистика Державної судової адміністрації України про засуджених осіб у 2010–2014 рр. (Форма 6) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/. – Заголовок з екрана.

ти результати спеціальних досліджень корисливих злочинців і доповнити їх специфікою морально-психологічної сфери військових командирів і начальників. Для аналізу зазначеної сфери традиційно використовуються потреби, інтереси, мотиви, моральні й ціннісні орієнтири, поведінкові установки.

Потреби у літературі часто називаються центральною ознакою морально-психологічної характеристики особи злочинця. Вони тісно пов'язані з інтересами особистості. Спираючись на класифікацію потреб корисливих злочинців, виділених А. Ф. Зелінським за критерієм їх змісту й рівня¹, можна стверджувати, що для службових осіб розпорядників бюджетних коштів ЗС України першого та другого ступеня, а також їх одержувачів характерні потреби у завоюванні свого привілейованого службового становища у військовій ієрархії, демонстрації владного впливу, а також набутті високого соціального статусу у цивільному житті. Належність до військової еліти певним чином зобов'язує відповідати високому соціальному статусу й актуалізує потребу в досягненні відповідного рівня багатства, високих стандартів споживання матеріальних благ. Водночас актуалізується потреба у більш гнучкому пристосуванні до корумпованих правил діяльності військового управлінського апарату, жорсткого дотримання вироблених роками цінностей, корпоративної етики, формату взаємовідносин між начальниками й підлеглими, пов'язаними спільною злочинною діяльністю. Це дозволяє ввійти до еліти, утвердити авторитет займаної посади, добитися соціального визнання.

Слід відверто визнати, що переважна більшість військових начальників і командирів отримують призначення на матеріально привабливі посади через протекціонізм впливових покровителів за грошову винагороду. У зв'язку із цим перебування на посаді використовується як можливість компенсувати грошові витрати і збагатитися шляхом розкрадання бюджетних коштів з обов'язковим поверненням частини фінансів їх розпорядникам, а також виплатою незаконної вигоди контролюючим органам і вищестоящому начальству. Про правильність такого твердження свідчать відповіді опитаних експертів-прокурорів, 24,8% з яких називають головним

---

¹ Зелінский А. Ф. Криминальная психология / А. Ф. Зелинский. – Киев : Юринком Интер, 1999. – С. 164.

чинником, що зумовлює незаконне використання бюджетних коштів, прагнення до збагачення у великих та особливо великих розмірах на постійній основі. Існують й інші потреби даних злочинців.

Для службових осіб розпорядників державних фінансів ЗС третього ступеня більше властиві потреби у забезпеченні матеріальними благами сім'ї та пов'язане із цим прагнення повноцінного утвердження в ролі годувальника і голови родини.

У психологічному плані злочинці – військові командири і начальники – це сформовані особистості, із стійкою ієрархією антисоціальних цінностей, життєвих орієнтирів та мотивів. Існуюча корумпована система отримання військових звань для офіцерського складу, призначення на матеріально привабливі посади накладає негативний відбиток на моральний образ командира і начальника, який займає посаду, пов'язану із розпорядженням матеріально-фінансовими ресурсами. Такі офіцери не вирізняються високою мораллю, не керуються інтересами служби, нехтують офіцерською честю і службовим обов'язком.

Таким чином, глибина і ступінь корисливої установки на незаконне збагачення високовірогідно залежить від займаної посади в ієрархії розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, рівня корумпованих зв'язків і ризику притягнення до кримінальної відповідальності.

На основании результатов эмпирического исследования сделана попытка анализа социально-демографических, уголовно-правовых, морально-психологических признаков лиц, незаконно использующих бюджетные средства в Вооруженных Силах Украины.

On the basis of results of empirical research accomplished attempts analysis of social, demographic, criminal, legal, moral and psychological traits of persons illegal using the budget in the Armed Forces of Ukraine.

*Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем злочинності та її причин НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 3 від 18 березня 2015 р.).
Рецензент – доктор юридичних наук, професор
Б. М. Головкін.*